

HURÛF-U MUKATTA‘A I*

Abdullah ÖNDER**

Öz

İslam âlimleri, Kur'an'ın bazı surelerinin başında bulunan mukatta'a harflerinin ne anlama geldiği ve neye delalet ettiğiyle ilgili çeşitli teviller yapmışlardır. Bu teviller neticesinde söz konusu harflerle ilgili birçok farklı görüş ve düşünce ortaya çıkmıştır. Öte yandan bu harflerin müteşâbih mi yoksa muhkem mi olduğuyula ilgili de ihtilaflar olmuş; müteşâbihattan sayanlar tevilinden kaçınmaya çalışırken muhkem olduğunu düşünenler ise söz konusu harfleri tevil etmeye çalışarak konu ile ilgili çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir.

Bu çalışmamızda, çeşitli kaynaklardan yararlanıp hurûf-u mukatta'anın kavramsal manaları, Kur'an'da geçtiği yerler, muhkem ve müteşâbih kavramlarıyla olan ilişkileri ve bu ilişki neticesinde tevilinin mümkün olup olmadığı, tevilini mümkün gören ve görmeyenlerin delilleri gibi konuları ele alarak okuyucuya derli toplu ve doyurucu bilgiler vermeye çalıştık.

Anahtar kelimeler: Tefsir, mukatta'a, muhkem, müteşâbih.

THE MUQATTA‘AT LETTERS I

Abstract

Muslim scholars made various comments about the muqatta'at letters which are at the beginning of some chapters of the Quran and they came up with a great deal of ideas regarding the meanings and implications of muqatta'at letters. Furthermore, there were debates about whether muqatta'at letters are muhkam or mutashabih. While some scholars accepted them as mutashabih and consequently abstained from coming up with any interpretations about them, the others tried to interpret them and as a result they made many claims on the subject matter.

In this study, examining various sources, we came up with explanations of the conceptual meaning of hurûf al-muqatta'a, and pointed out their places in the Quran. Furthermore we touched on their relationship with the terms muhkam and mutashabih and as a result we dealt with the issue whether it is possible to interpret them or not and we pointed out the evidences of those who prefer to interpret these letters and to the proofs of those who refrain from interpreting them.

Keywords: Exegesis, mukatta'at letters, muhkam, mutashabih.

* Bu makale Abdullah Önder'in "Tevili Açısından Taberî, Zemahşerî, Râzî ve Bursevi'nin Tefsirlerinde Hurûf-u Mukatta'a" (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kayseri, 2016) adlı yüksek lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Arş. Gör. Adıyaman Üni. İslami İlimler Fak. Tefsir Anabilim Dalı, aonder@adiyaman.edu.tr

**Arş. Gör. Adıyaman Üni. İslami İlimler Fak. Tefsir Anabilim Dalı, aonder@adiyaman.edu.tr

Giriş

Kur‘an‘ın yirmi dokuz suresinin başında bulunan hurûf-u mukatta‘anın delaleti hususunda herhangi bir nassın olmaması, bu harfler üzerinde çeşitli ihtilafların oluşmasına ve birçok farklı görüşün ortaya çıkmasına neden olmuştur. Örneğin farklı görüşlerin başında bu harflerin isimlerinin ne olduğu gelmektedir. Meşhur olan “hurûf-u mukatta‘a” isminin yanı sıra bu harfler “hurûf-u tehecci”, “evailu’s-suver”, “fevatihu’s-suver” gibi isimlerle de anılmıştır. Öte yandan bu harflerin i‘rabta mahallerinin olup olmadığı da tartışma konusu olmuştur.

Söz konusu harfler üzerinde önemli bir ihtilaf konusu da bu harflerin muhkem mi yoksa müteşâbih mi olduğu ile ilgili husustur. Muhkem olarak görüldüğü takdirde bu harflerin tevil edilmesi caiz görülmüş, aksi durumda yani müteşâbih olarak görüldüğünde ise mümkün mertebe tevilinden kaçınılarak bu harfler şifre ya da sır olarak görülmüştür.

Bu çalışmada ilgili harfler hakkında genel bilgiler verilmeye çalışılarak bunların kavram olarak ifade ettiği anlam, irabta mahallerinin olup olmadığı, ayet olup olmadığı, muhkem ve müteşâbih ile olan ilişkisi vb. hususlarında çeşitli görüş ve rivayetler bir araya getirilerek değerlendirilmiştir.

1. HURÛF-U MUKATTA‘A

1.1 Mahiyeti

Hurûf-u mukatta‘a (الحروف المقطعة); iki kelimededen meydana gelen bir tamlamadır. Bu iki kelimededen biri olan “hurûf”, harf kelimesinin çoğuludur. Diğer kelime olan “mukatta‘a” ise “kat” (قطع) kökünden türemiş bir sıfattır. Harf kelimesinin malum olması dolayısıyla burada “mukatta‘a - مقطع” ve bunun kendisinden türediği “kata‘a - قطع” kelimeleri üzerinde biraz duralım:

K-t-a (قطع) kelimesi; “kesmek (قطعت الحبل), kat etmek, geçmek (قطعت النهر), iki şeyi birbirinden ayırmak (الغصن تقطعه من الشجرة), taksim etmek” gibi anlamlara gelmektedir.¹ Bu kelimededen türemiş olan ve aynı zamanda sıfat olan “mukatta‘a” kelimesi ise “kesilmiş, ayrılmış, kısa” anlamlarına gelmektedir.² Demirin işlenip/kesilip kılıca (silaha) çevrilmesine

¹ Cevherî, Ebu Nasr İsmâil b. Hammad, *es-Sihah (Tâcu‘l-Luğati ve Sihâhu‘l-Arabiyye)*, (Thk. Muhammed Muhammed Tâmir), Dâru‘l-Hadis, Kahire, 2009, s. 952-953; İbn Manzûr, Ebu‘l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mûkerrem, *Lisânu‘l-Arab*, Daru Sâdir, Beyrût, (tsz), VIII, s. 276-277; Feyruzâbâdiy, Muhammed b. Yakub, *el-Kâmûsu‘l-Muhît*, (thk: Muhammed Nâim el-Ereksûsi işrafında Mektebu Tahkiki‘t-Turasi), Müessesetu‘r-Risâle, (8. Baskı), Beyrut, 2005, s. 752-753; el-İdâretu‘l-Âmmetu li‘l-Mu‘cemâti ve İhyâi‘t-Turâs, *el-Mu‘cemu‘l-Vesît*, Mektebetu‘ş-Şurûki‘d-Devliyye, (4. Baskı), Kahire, 2004, s. 746.

² İbn Manzûr, *Lisânu‘l-Arab*, VIII, s. 283; Feyruzâbâdiy, *Kâmûsu‘l-Muhît*, 752-753; Râğıb el-İsfehânî, Ebu‘l-Kâsim el-Huseyn b. Muhammed, *e‘l-Mufredât fi Ğaribi‘l-Kur‘an*, Nşr: Mektebetu Nezâr Mustafa el-Bâz, (tsz.) s. 527; *Mu‘cemu‘l-Vesît*, s. 746.

حديد مقطع (hedîdun mukatta‘un) denildiği gibi, kısa boylu kişiler için de رجل مقطع (reculun mukatta‘un) denilmiştir.³ Görüldüğü gibi “mukatta‘a” kelimesi genel anlamda “kesilmiş, ayrılmış, kısal(tıl)mış” anlamlarına gelmektedir. Bu kelime “hurûf” kelimesiyle birlikte kullanıldığında “kesik harfler, kısa harfler, ayrı harfler” şeklinde anlamları ihtiva etmektedir.

Terim olarak ise en kısa anlamıyla hurûf-u mukatta‘a; bazı surelerin başında bulunan harf terkiplerine denilir. Bu harfler başka isimlerle de anılmıştır. Örneğin bunlara, heceli bir şekilde okunmaları dolayısıyla “hurûf-u tehecci” denildiği gibi, surelerin başında bulduklarından “evailu’s-suver” ve “fevatihu’s-suver” de denilmiştir. Öte yandan bu harflerin ne anlama geldikleri bilinmediğinden yani anlamlarında kapalılık olduğundan bunlara ayrıca “hurûf-u müphememe” de denilmiştir.⁴

1.2. Bulunduğu Sureler

Hurûf-u mukatta‘a Kur’an-ı Kerim’in yirmi dokuz suresinin başında bulunmaktadır. Bu harfler bazı surelerin başında tek harf olarak bulunurken, bazısında ise terkip hâlinde bulunur. Tek harf olarak Sâd, Kâf ve Kalem surelerinin başında bulunur. Terkip halinde iki harf olarak Tâhâ, Neml, Yâsîn, Mü’min (Gâfir), Fussilet, Zuhruf, Duhân, Câsiye, Ahkâf; üç harf olarak Bakara, Âl-u İmrân, Ankebut, Rûm, Lokmân, Secde, Yûnus, Hûd, Yûsuf, İbrâhîm, Hicr, Şu‘arâ, Kasas; dört harf olarak A‘râf, Ra‘d; beş harf olarak da Meryem ve Şûrâ surelerinin başında yer alır.

Hurûf-u mukatta‘anın alfabetik listesi:⁵

1. Elif lâm mîm	الم	Bakara 2
2. Elif lâm mîm	الم	Âl-u İmrân 3
3. Elif lâm mîm	الم	Ankebût 29
4. Elif lâm mîm	الم	Rûm 30
5. Elif lâm mîm	الم	Lokmân 31
6. Elif lâm mîm	الم	Secde 32
7. Elif lâm mîm râ	المر	Ra‘d 13
8. Elif lâm mîm sâd	المص	A‘râf 7
9. Elif lâm râ	الر	Yûnus 10
10. Elif lâm râ	الر	Hûd 11
11. Elif lâm râ	الر	Yûsuf 12
12. Elif lâm râ	الر	İbrâhîm 14

³ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, VIII, s. 283; Feyruzâbâdiy, *Kâmûsu’l-Muhît*, 752-753; *Mu‘cemu’l-Vesît*, s. 746.

⁴ M. Zeki Duman- Mustafa Altundağ, “Hurûf-u Mukatta‘a”, *DİA*, İstanbul, 1998, XVIII, s. 401.

⁵ Duman-Altundağ, “Hurûf-u Mukatta‘a”, XVIII, s. 407.

13. Elif lâm râ	الر	Hicr 15
14. Hâ mîm	حم	Mü'min 40
15. Hâ mîm	حم	Fussilet 41
16. Hâ mîm	حم	Zuhruf 43
17. Hâ mîm	حم	Duhân 44
18. Hâ mîm	حم	Câsiye 45
19. Hâ mîm	حم	Ahkâf 46
20. Hâ mîm ayn sîn kâf	حم عسق	Şûrâ 42
21. Kâf	ق	Kâf 50
22. Kâf hâ yâ ayn sâd	كهيعص	Meryem 19
23. Nûn	ن	Kalem 68
24. Sâd	ص	Sâd 38
25. Tâ hâ	طه	Tâhâ 20
26. Tâ sîn	طس	Neml 27
27. Tâ sîn mîm	طسم	Şuarâ 26
28. Tâ sîn mîm	طسم	Kasas 28
29. Yâ sîn	يس	Yâsîn 36

Hurûf-u mukatta'anın başında bulunduğu bu surelerin yirmi yedisi Mekki, iki tanesi ise (Bakara ve Âl-u İmrân suresi) Medenidir.

1.3. İ'rabı Meselesi

Mukatta'a harflerinin i'rabı konusunda iki görüş mevcuttur. Bir görüşe göre bu harfler isim veya fiil olmadıkları için i'rabları yoktur. Önemli dil âlimlerinden olan Halil b. Ahmed (ö. 175/791) ve Sibeveyh (ö.180/769) bu görüştedirler.⁶ Diğer görüşe göre ise bu harflerin i'rabları vardır. Bu görüşü savunanlara göre söz konusu harfler başında buldukları surelerin isimleridir, dolayısıyla i'rabtan mahalleri vardır. Bu görüşte olanlar ilgili harfleri ya hazfedilmiş bir mübtedanın haberi olarak merfu veya “oku”, “dinle” ya da “kasem ederim” gibi manalara gelen hazfedilmiş bir fiilin mef'ulu bihi olarak nasb ya da haberi hazfedilmiş mübteda şeklinde bulunan merfu bir isim olarak düşünmektedirler.⁷

⁶Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'an*, (thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî), Beyrût, 2006, I, s. 242.

⁷ Kurtubî, *el-Câmi'*, I, s. 242; Zerkeşi, Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhân fî U'lumi'l-Kur'an*, Mektebetu Dâru't-Turâs, Kahire, (tsz.), I, s. 171.

Önemli bir tefsir âlimimiz olan Zemahşerî (ö. 538/1144), söz konusu harflerin i'rabta mahallerinin olduğunu kabul ederek her üç i'rabın da mümkün olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre bu harfler isim cümlesi olarak kabul edildiğinde mahallen merfu olur. Nasb ve cer durumlarında ise eğer bunlarda kaseem geçerli olursa bu durumda kaseem harfinin hazfiyle ya da izmarı veya amel ettirmekle nasb ya da cer hali geçerli olur. Müfessir bu duruma “Allah” lafzını örnek olarak verir. Buna göre bu lafzın başına kaseem manasında olan “vav” harfi getirilirse (Vallahi gibi) bu takdirde i'rab geçerlidir. Yine ona göre eğer bu harfler surelerin isimleri olarak düşünülmezse, bu takdirde giriş cümleleri ve sayıya dayalı kelimelerin i'rabtan mahalli olmaması gibi bunların da i'rabtan mahalli olmaz.⁸

Neticede bu harflerin i'rabları konusunda ihtilaf mevcuttur. Bu harflerin i'rabının olmadığını savunanlar isim ve fiil kavramları üzerinden hareket ederek bu harflerin isim ve fiil olmamalarından dolayı i'rablarının da olmayacağını ileri sürmüşlerdir. Zemahşerî ve onun gibi bu harflerin i'rabtan mahalli olduğunu düşünenler ise söz konusu harflerin surelerin isimleri olarak düşünülmesi durumunda i'rablarının da olacağını söylemişlerdir.

1.4. Müstakil Bir Ayet Olup Olmadığı Meselesi

Hurûf-u mukata'anın müstakil bir ayet olup olmadığı hususunda ihtilaf vardır. Kufeliler bu harflerin bir kısmının müstakil bir ayet olduğunu ileri sürerken buna mukabil Basralılar yirmi dokuz surenin başında bulunan bu harflerin hiçbirisinin müstakil ayet olmadığı görüşündedirler.⁹

Kufeliler, bu harflerden bazısının ayet olarak kabul edilirken diğer bazısının ise ayet olarak kabul edilmemesi meselesinin tevkifi olduğunu ve bu konuda kıyasın yapılamayacağını söylemektedirler. Buna göre müstakil ayet sayılan mukata'a harfleri şunlardır: الم (altı surenin başında), المص, طسم (iki surenin başında), طه, حم, يس, طه (altı surenin başında) ve كهيعص. Kufeliler bu harfleri bulunduğu surelerin başında birer ayet saymışlardır. Ayrıca Şûrâ suresinin başında bulunan حم عسق da iki ayet saymışlar. Buna mukabil الر (beş surenin başında bulunmakta), المر, طس, ق, ص, المر, طس ve ن harflerini birer ayet saymamışlar. Onlara göre bunlar başlarında yer aldıkları ayetlerin birer cüzünü teşkil etmektedir.¹⁰ Öte yandan harflerin tek başına ayet sayılmasının doğru olup olmamasıyla ilgili gelebilecek bir soruya Zemahşerî, “er-Rahmân” ve “Mudhammetân” kelimelerinin ayet sayılmasına dikkat çekerek cevap vermektedir. Müfessire göre bu kelimeler birer ayet teşkil ederken, bir tek kelime hükmünde olan mukata'a harfleri de gayet tabii olarak ayet sayılabilir. Bunda herhangi bir sorun da yoktur.¹¹

⁸Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer, *e'l-Keşşâf an Hakâiki Ğevâmizi 't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vucûhi't-Te'vil*, (thk. Adil Ahmed Abdulmevcud-Ali Muhammed Muavvid), (1. Baskı), Mektebet'l-Abikân, Riyad, 1998, I, s.140-141.

⁹Zerkeşi, *el-Burhân*, I, s. 170-171.

¹⁰Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, s. 140; Zerkeşi, *el-Burhân*, I, s. 170-171.

¹¹Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, s. 140.

Anlaşılan odur ki mukatta‘a harflerinin müstakil birer ayet olup olmadığı hususunda, görüş birliği mevcut değildir. Birçok âlim bazı surelerin başında geçen bu harflerin bir kısmını müstakil ayet sayarken bir kısmını ise ayet saymayıp, kendisinden sonra gelen ayetin cüz‘ü olarak görmüşler. Diğer taraftan bazı âlimler ise bu harflerin hiçbirini ayet kabul etmemişlerdir.

1.5. Mukatta‘a Harfleri İle İlgili Bazı Rivayetler

Mukatta‘a harfleri ile ilgili aşağıdaki hadis haricinde kaynaklarda Hz. Peygamber‘den (sas) bize ulaşan sahih bir rivayet yoktur. Üzerinde delaletiyle ilgili çokça tartışma bulunan, farklı teviller yapılan bu konu hakkında Hz. Peygamber‘den sadece bir hadisin gelmesi, konunun anlaşılması önünde engel teşkil ettiği gibi bu harflerle ilgili tevillerin daha da çoğalıp farklılaşmasına neden olmuştur. Diğer taraftan şunu da peşinen ifade edelim ki bu hadis konunun mahiyetini açıklamaktan ziyade özelde hurûf-u mukatta‘anın genelde ise Kur‘an harflerinin manevi açıdan değerini ifade etmektedir. Şimdi bu rivayete bakalım:

Tirmizî (ö. 279/892)‘nin Abdullah b. Mes‘ud (ö. 32/652-53)‘dan rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (sas): “*Kim Allah‘ın kitabından bir harf okursa, ona bir hasene (iyilik) vardır. Hasanelere on misli karşılık verilir. Ben demiyorum ki “Elif, Lâm, Mim” bir harftir. Fakat “Elif” bir harf, “Lâm” bir harf ve “Mim” de bir harftir.*”¹² Hurûf-u mukatta‘a ile ilgili bu rivayet dışında muteber hadis kitaplarında herhangi bir rivayet nakledilmemektedir. Dolayısıyla söz konusu harfler hakkında bu rivayet bizim için önemlidir. Çünkü en azından bu konuda Hz. Peygamber‘den bize gelen bir söz bulunmaktadır. Fakat bu harflerin mahiyetinin ne olduğunu bu rivayetten çıkarmak imkânsızdır. Buradan çıkarılacak bir sonuç varsa o da Kur‘an‘da her harfe on katı hasenenin olduğu ve bitişik yazılan mukatta‘a harflerinin haseneye karşı terkip olarak değil harf olarak değerlendirildiğidir.

Bu harflerin mahiyeti ile ilgili bazı rivayet ve görüşler ise şunlardır:

Rivayete göre Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) bu harfler için şöyle demiştir: “Allah‘ın her kitabında bir sırrı vardır. Onun Kur‘an‘daki sırrı ise bazı surelerin başlarında yer alan hurûf-u mukatta‘adır.”¹³ Hz. Ebû Bekir‘in bu sözünden mevzubahis harflerin bir sır olduğu, delaletlerinin bilinemeyeceği anlaşılmaktadır. Hz. Ali (ö. 40/660) ise; “Her kitabın bir özü vardır. Bu kitabın özü ise hece harfleridir.”¹⁴ demiştir.

Taberî (ö. 310/923), tefsirinde hurûf-u mukatta‘a ile ilgili şöyle bir rivayet nakletmektedir: “Abdullah b. Abbas‘ın Cabir b. Abdullah‘tan (ö. 78/697) naklettiğine göre; Cabir diyor ki: ‘Resulullah Bakara suresinin girişi ola (الم ذلك الكتاب لا ريب فيه) ‘Elif, lâm, mîm zâlîke‘l-kitâbu lâreybe fih’ ayetlerini okurken Ebu Yasir b. Ahtab onun yanından geçti ve

¹² Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ, *el-Câmi‘u‘l-Kebîr (Sunenu‘t-Tirmizî)*, (Thk. Beşar Me‘rûf), Daru‘l-Ğarbi‘l-İslâmî, (1. Baskı), Beyrut, 1996, “Fedâilu‘l-Kur‘an, 16”, Hadis nu: 2910, V, s. 33.

¹³ Fahrudin er-Râzî, Muhammed b. Ömer *Mefâtihu‘l-Ğayb*, (1. Baskı), Daru‘l-Fiker, Beyrut, 1981, II, s. 3; Zerkeşi, *el-Burhân*, I, s. 173.

¹⁴ Râzî, *Mefâtihu‘l-Ğayb*, II, s. 3.

Yahudilerle beraber bulunan kardeşi Huyey b. Ahtab'ın yanına vardı ve onlara: 'Biliyor musunuz? Vallahi Muhammed'in Aziz ve Celil olan Allah'ın ona indirdiklerinden (الم ذلك الكتاب) 'Elif, lâm, mîm, zalike'l-kitabu' ayetlerini okuduğunu işittim. Onlar: 'Bizzat işittin mi?' diye sordular. Ebu Yasir 'evet' dedi. Bunun üzerine Huyey b. Ahtab oradaki Yahudilerle birlikte Resulallah'a gitti ve ona: 'Ey Muhammed sana indirilenler arasında (الم ذلك الكتاب) 'Elif, lâm, mîm, zalike'l-kitabu' okuduğun anlatılıyor doğru mu?' diye sordular. Resulullah: 'Evet' dedi. Onlar: 'Bunu sana Allah katından Cebrail mi getirdi?' dediler. Resulullah: 'Evet' dedi. Onlar: 'Allah senden önce de peygamberler gönderdi. Allah'ın onlardan herhangi bir peygambere iktidarının ve ümmetinin ecelinin ne kadar olacağını beyan ettiğini bilmiyoruz. Bunu ancak sana bildirmiş.' dediler. Huyey b. Ahtab arkadaşlarına yönelerek: (الم) 'Elif (1), Lâm (30), Mîm (40) demektir. Bunların hepsi 71 senedir. Şimdi sizler kendi iktidarı ve ümmetinin eceli 71 yıl sürecek olan bir peygamberin dinine mi gireceksiniz?' diye sordu. Sonra da Resulullah'a dönerek: 'Ey Muhammed bu zamana ilave olarak başka bir şey var mı?' diye sordu. Resulullah: 'Evet' diye cevap verdi. Huyey: 'O nedir?' dedi. Resulullah: '(المص) Elif, Lâm, Mîm, Sad'dır.' dedi. Huyey: 'Bu daha uzun' dedi. 'Elif (1), Lâm (30), Mîm (40), Sa'd (90)'dır. Hepsi (161) senedir. Bunun dışında başka bir şey var mıdır?' dedi. Resulullah: 'Evet' dedi. (الر) Elif (1), Lâm (30), Ra (200)'dır. Huyey: 'Bu daha uzundur. Bunların hepsi (231) senedir. Ey Muhammed bundan başka bir şey var mıdır?' dedi. Resulullah: 'Evet, (الم) Elif, Lâm, Mîm, Râ'dır' dedi. Huyey: 'Bu daha uzundur. Elif (1), Lâm (30), Mîm (40), Ra (200)'dür. Bunların hepsi (271) yıldır.' dedi. Sonra şunları söyledi: 'Ey Muhammed senin için bize karışık geldi. Öyle ki sana çok şey mi yoksa az şey mi verildi, bilemiyoruz.' Bundan sonra Huyey kalkıp gitti. Ebu Yasir kardeşi Huyey b. Ahtab ve onunla birlikte olan Yahudi hahamlarına şöyle dedi: 'Ne biliyorsunuz, belki de Muhammed'e bunların toplamı verilmiştir. Bunlar; 71+161+231+271=734 yıl eder.' Onlar da şu cevabı verdiler: 'Onun durumu bize karışık geldi.'¹⁵

Taberî'nin bu rivayeti farklı âlimler tarafından eleştirilmiştir. Vakıa, bunun Peygamberimiz Hz. Muhammed'in (sas) ağzından çıkacak bir söz olmayacağı basiret ehli her müslümanın görebileceği bir husustur. Zaten İbn Kesir (ö. 774/1373) harflerden yola çıkarak zaman tayininde bulunma hususunda şöyle söyler: "Bu harflerle vakitlerin bilindiği, olayların, fitne ve savaşların zamanlarının istihraç edileceğini (çıkarılacağını) öne sürenler Kur'an'da olmayan şeyler iddia etmekte ve uçulması gerekmeyen yerde uçmaya çalışmaktadırlar. Bu husus, zayıf bir hadiste varid olmuştur ki bu hadis bile istihracın doğruluğundan çok, batıl olduğuna delalet etmektedir."¹⁶ diyerek bu rivayetin zayıf olduğunu, ayrıca harflerden yola çıkarak zaman tayininde bulunmanın batıl olduğunu belirtmiştir.

¹⁵ Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir, *Câmi'u'l-Beyân a'n Te'vili'l-Kur'an*, (Thk. Mahmud Muhammed Şakir), (2. Baskı), Mektebetu İbn Teymiyye, Kahire, I, s. 216-217; Suyûtî, Calaluddin, *el-İtkân fi U'lûmi'l-Kur'an*, (Thk. Şuayb el-Arnâvutî), Müessesetu'r-Risale, (1. Baskı), Beyrût, 2008, s. 439-440.

¹⁶ İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-A'zîm*, (Thk. Mustafa Seyyid Muhammed vd.), (1. Baskı), Müessesetu Kurtuba, Kahire, 2000, I, s. 257.

İbn Abbas’tan rivayet edildiğine göre, kendisi “ebced” hesabını kesinlikle reddetmiş, bunun sihir kabilinden olduğuna işaret buyurmuştur.¹⁷ Suyûtî (ö. 911/1505) de İbn Abbas’ın bu görüşünü destekleyerek: “İbn Abbas’ın bu görüşü gerçekten doğrudur. Çünkü İslamiyet’te bunun yeri yoktur.”¹⁸ demektedir.

İbn Haldun (ö. 808/1406) da yukarıda vermiş olduğumuz Taberî rivayetini iki cihetten eleştirmektedir. Birincisi; İbn Haldun, harflerin rakamlara olan delaletini tabii ve akli bir delalet olarak görmemekte, aksine örfî, sonradan ortaya konma ve tesadüfî bir delalet olduğunu savunmaktadır. İkincisi ise bu delaleti ortaya koyan Yahudilerin, kültürel ve medeni anlamda ümmiliğe ve göçebelige daha yakın olmaları hasebiyle, bu tür meselelerde onların fikir ve icthatlarına itibar etmenin doğru olmayacağını söylemektedir.¹⁹

İbn Hacer (ö. 852/1449) de mukatta‘a harflerinin ümmetin ömrüne işaret ettiğine dair rivayet ve görüşlerin batıl olduğunu, itimada şayan olmadığını belirtmiştir.²⁰

İbnu’l-Arabî (ö. 543/1148), bu hususta şöyle der: “Sure başlarındaki hurûf-u mukatta‘adan “ebced” hesabına göre anlam çıkarmak batıldır. Bu harflerle ilgili yirmi tane görüş tespit ettim. Bu görüş sahiplerinin hiçbirinin net bir ifade kullandığına ve bunları tam bir şekilde anlayana rastlamadım. Bu hususta diyeceğim şudur ki; şayet Araplar bu harflerin, aralarında sürekli kullandıkları böyle bir hususiyetinin olduğunu bilselerdi, Resulullah’a ilk karşı gelen kendileri olurdu. Hâlbuki Resulullah onlara ‘Hâ’, ‘Mîm’ ve ‘Sâd’ gibi harfleri okuduğunda hiçbiri buna karşı gelmediler. Hz. Peygamber’i zillete düşürme, risaletine karşı gelme çabası içinde olmalarına rağmen, bu harflerin fesahat ve belagatini kabul edip bu hususta teslimiyetlerini ifade ettiler. Bu da gösteriyor ki hurûf-u mukatta‘anın “ebced” hesabını ifade etmediği kesinlikle biliniyordu.”²¹

Süleyman Ateş de yukarıda vermiş olduğumuz rivayete eleştirel yaklaşarak şunları söylemektedir: “Bu hikâyenin uydurma olduğunda şüphe görmüyoruz. Önce Hz. Peygamber Bakara suresini okuduğu sırada, başında böyle harfler bulunan öteki surelerin hepsi inmemişti, bir kısmı daha sonra inmiştir. Sonra ‘mülkü yetmiş bir yıl sürecek olan bir Peygamber’in dinine nasıl girersiniz?’ sözünden sanki bu Yahudi cemaatinin İslam’a girme hevesi içinde olduğu anlaşılır ki böyle bir şey varid değildir. Sözeliminden bu Yahudilerin, Hz. Peygamber’in okuduğu ayetleri onun peygamberliğinin hükmüne ve ümmetinin süresine işaret saydıkları anlaşılıyor. Bu da onların Peygamber’in peygamberliğini doğrulamaları demektir ki bir kısım Yahudiler Hz. Muhammed’e vahiy geldiğini kabul etmekle beraber, onun dinine girmemişlerdir. Hele bu sözün kendisine nispet edildiği Huyey, ömrü boyunca Peygamber’e düşman olarak kalmıştır. Onun Kureyş’i nasıl kışkırtıp Hendek savaşını hazırladığı, Kurayza oğullarına Peygamber’le olan ittifaklarını bozdurtup bu savaşa sokarak

¹⁷ Suyûtî, *el-İtkân*, s. 440.

¹⁸ Suyûtî, *el-İtkân*, s. 440.

¹⁹ İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 232’den naklen Ebu Zeyd Nasr Hamid, *İlahi Hitabın Tabiatı*, (çev: Mehmet Emin Maşalı), Kitabiyat, Ankara, 2001, s. 268.

²⁰ Suyûtî, *el-İtkân*, s. 440.

²¹ Suyûtî, *el-İtkân*, s. 440.

sonunda kendisiyle birlikte o Yahudi kabilesinin de tamamen mahvına sebep olduğu aşikârdır. Hal böyle iken bu adamın gelip Peygamber'in devletinin şu kadar yıl, bu kadar yıl süreceğini söylemesi düşünülemez.”²²

Ateş, eleştirisinin devamında: “Uydurma gözüyle baktığımız bu haberin gösterdiği tek gerçek; Tabiiler devrinde tefsirle uğraşanların Yahudiler arasında bulunan Kabbalizmden hayli etkilendikleri ve “cifr” ilmi denilen, harflerin sayısal değerleri toplamından gelecek okuma akımının Yahudilerden Tabiilere, onlardan da müteakip nesillere geçtiğidir. Daha sonra sufiler, batıniler, hurûfîler, Bektaşiler bu Kur'an'ın amacından uzak hayali şeylerle uğraşıp durmuşlardır...”²³ diyerek harflerden sayısal değerler çıkarmanın Yahudi kültürü kaynaklı olduğuna işaret etmektedir.

Harflere sayısal değerler vererek, bazı tarihi istinbatlarda (çıkarsamalarda) bulunmak Müslümanlar arasında da yaygınlaşmış bulunmaktadır fakat bunun doğru bir durum olduğunu söylemek için öncelikle Arapların Kur'an'ın indiği zaman diliminde harflere belli sayısal değerler atfederek tarih düşürme veya vakit belirleme gibi bir yöntemi bildiklerinin sabit olması gerekir. Ancak Kur'an'ın indiği dönemde Arapların kullandığı dil yapısına bakıldığında bu şekilde bir kullanımın olmadığı anlaşılmaktadır.²⁴ Nitekim Şatıbî (ö. 790/1388) Arap dilinde bu tür bir kullanımın kesinlikle sabit olmadığını söylemektedir.²⁵

Aslında “ebced” hesabının İbranice kökenli olduğu söylenmiştir. Çünkü “ebced” sıralaması “ebced, hevvez, hutti, kelemen, sa‘vez, karaşed...” şeklinde İbrani alfabesini temsil eder. Bu terkiplerden ilki olan “ebced” İbrani alfabesinin ilk dört harfi olan “alef, bet, gimel, dalet” harflerinden meydana gelmektedir ve her harfin -daha sonra Müslümanlar arasında da kullanıldığı gibi- sayısal bir değeri vardır. Çünkü İbranice rakamları ifade etmek üzere özel karakterlere sahip değildir, bu nedenle de sayıları ifade etmek için söz konusu dilde zorunlu olarak alfabenin harfleri bu iş için kullanılmaktadır. Hal böyle olunca harflere sayısal değerler yükleyerek tarih düşürmek ve vakit belirlemek Yahudiler için zaruri bir yol olmuştur.²⁶

Öte yandan İslam dünyasının Yahudilerin bu geleneğinden etkilendiği söylenmiştir. Nitekim Taberî'nin “ebced” hesabıyla ilgili verdiği rivayete dikkat edilirse hesaplamayı yapanlar Yahudilerdir. Ayrıca “ebced” hesabı normal hayatta kullanıldığı sürece bir sorun teşkil etmeyebilir ancak Kur'an'a uygulandığında ayetlerin manası ve özellikle mukatta'a harflerinin delaletiyle ilgili tayinde keyfilik söz konusu olabilir.²⁷

Aslında ebced hesabının İslam dünyasına ne zaman ve nasıl geçtiği net olarak bilinmemekle birlikte bu sistemin İbranice ve Aramice'nin etkisiyle Nebatice'den Arapça'ya geçtiği kabul edilmektedir. Bu durum harflerin ebced tertibindeki dizilişinin bu dillerin

²² Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1988, I, s. 89, 90.

²³ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, I, s. 89,90.

²⁴ Dücan Cündioğlu, *Kur'an'ı Anlamanın Anlamı*, (6. Baskı), Kapı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 60.

²⁵ Şatıbî, *Muvafakat*, c. 3, s. 396'den naklen Cündioğlu, *Kur'an'ı Anlama*, s. 60.

²⁶ Cündioğlu, *Kur'an'ı Anlama*, s. 60-61.

²⁷ Cündioğlu, *Kur'an'ı Anlama*, aynı yer.

alfabelerindeki sıraya uygunluğu ve harflerin sayı değerlerinin yine bu dillerdeki ile aynı olması ile açıklanmaktadır.²⁸ Öte yandan bu hesap İslam dünyasında mimariden edebiyata kadar geniş bir alanda kullanılmıştır. Örneğin Mimar Sinan, yapılardaki nispetlerin belirlenmesinde ve modüler nizamın şekillendirilmesinde söz konusu kelimelerin karşılığı olan sayılardan faydalanarak bunları kullanmıştır. Yine bu hesap fizik, matematik ve astronomik gözlemlerde de kullanılmıştır.²⁹ Ebcet hesabının bu şekildeki kullanımı sorun teşkil etmemekle birlikte bu hesabın, Kur’an başta olmak üzere bazı dini metinlere uygulanmak suretiyle tarihi çıkarsamalarda bulunmak veya bu hesabı kullanarak dini metinler üzerinden bazı kişi ve kuruluşlara işaret edildiğine dair teviller yapmak ve bunun neticesinde bu hesap işlemine kutsiyet atfetmek bu hesabın kullanımında sorun teşkil etmektedir. Ayrıca bu durum dini metinlerin yanlış yorumlanmasına ve bu yorumların kutsanmasına yol açtığı gibi, çeşitli tarihler vererek gaybden haber vermek şeklindeki çeşitli aşırılıklara da götürmektedir. Dolayısıyla bu hesap sisteminin amacı dışında kullanılması ve bu doğrultuda bir takım çıkarsamalarda bulunulması dinin tasvip etmediği bir durumdur.

1.6. Muhkem-Müteşâbihatla İlişkisi

Hurûf-u mukatta‘anın muhkem ya da müteşâbih olduğu hususunda ihtilaf vakidir. Söz konusu harflerin anlamının bilinemeyeceğinden hareket edenler bu harfleri ‘müteşâbih’ olarak nitelendirirken, Kur’an’da anlamı bilinmeyen bir şeyin olmasını caiz görmeyenler ise ‘muhkem’ saymış ve bu harflerin muhtemel manaları üzerinde durmuşlar. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki bu harfleri müteşâbih olarak niteleyen bazı âlimlerimiz dahi mukatta‘a harflerini tevil etmeye çalışmışlardır. Bu harflerin anlamı ve delaleti üzerinde birçok ihtilafın vaki olması ve hakkında kesin bir delilin olmaması, çoğunluğun onları müteşâbih kategorisinde değerlendirmesine neden olmuştur.

Konumuzun müteşâbihat ile olan ilişkisinin daha iyi anlaşılabilmesi için muhkem ve müteşâbih kavramları hakkında kısa bir bilgi vermek uygun olacaktır.

1.6.1. Muhkem ve Müteşâbih’in Mahiyeti

Muhkem; “ha-ke-me” kökünden olup, “menetmek”, “geri çevirmek” manasına gelmektedir.³⁰ “Muhkem”in terim manası, lügat manası üzerine bina edilmiştir. Ayetlere “kendisinde şüphe, kapalılık ve anlaşılmasına engel teşkil eden şeyler yok edilmiştir” anlamında “muhkem” yani “sağlam” (şüphesiz) “anlaşılır” denmiştir.³¹

“Şe-be-he” kökünün bir türevidir olan “müteşâbih” ise “benzetmek”, “dengi olmak” manasına gelir.³² Kavram olarak; manaları bilinmeyen veyahut herhangi bir sebepten ötürü,

²⁸ Mustafa Uzun, “Ebcet”, *DİA*, İstanbul, 1994, X, s. 68.

²⁹ Uzun, “Ebcet”, s. 68.

³⁰ Ragıp, *Müfredat*, s. 181.

³¹ Enver Apa, “Müteşâbih Ayetler Kavramı Hakkında Tarihi ve Semantik Bir İnceleme”, *AÜİFD*, c. XLIII, sayı 2, 2002, s. 152, 153.

³² Ragıp, *Müfredat*, s. 373.

anlamalarında kapalılık bulunan, ya da birden çok manaya ihtimali olup, bu manalardan birini tercihte zorluk söz konusu olan ayet, kelime ya da harflerdir.³³

Taberî, Âl-u İmrân suresinin 7. ayetinin tefsirinde muhkem ve müteşâbihin manalarıyla ilgili çeşitli görüşler aktarmaktadır. Bu görüşler şu şekildedir:

Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mes'ud, Katade (ö. 117/735), Rebi' b. Enes (ö. 139/757) ve Dahhâk'a (ö. 105/723) göre "muhkem" demek, hükümleri sabit olan, kendileriyle amel edilen ve/veya neshedici olan ayetler demektir. "Müteşâbih" demek ise; hükümleri neshe tabi olan ve kendileriyle amel edilmesi kaldırılan ayetlerdir. Bu hususta Abdullah b. Abbas'ın şunları söylediği rivayet edilmektedir: "Muhkem olan ayetler, neshedici olan, helali ve haramı belirten, cezaları ve farzları açıklayan, bu itibarla iman edilen ve hükümleriyle amel edilen ayetlerdir. Müteşâbih ayetler ise, hükümleri kaldırılan, misal olarak verilen, yemin olarak zikredilen ayetlerdir. Bunlara iman edilir fakat bunlarla amel edilmez."³⁴

Mucâhid b. Cebr (ö. 104/722)'e göre muhkem olan ayetler, Allah'ın içlerinde helal ve haram hükümlerini kesin olarak zikrettiği ayetlerdir. Müteşâbih olan ayetler ise lafızları farklı olduğu halde manaları birbirine benzeyen ayetlerdir. Bu itibarla bunların ifade ettikleri hükümler birbirine karıştırılır.³⁵

İbn Zeyd (ö. 182/798), konuya farklı bir zaviyeden yaklaşarak şöyle demiştir: "Muhkem ayetler, geçmiş ümmetlerin ve onlara gönderilen peygamberlerin kıssalarını, başka türlü anlaşılmaya imkân vermeyecek şekilde, açık ve detaylı olarak beyan eden ayetlerdir. Müteşâbih olan ayetler, geçmiş ümmetlerin ve onlara gönderilen peygamberlerin kıssalarını çeşitli surelerde birbirine benzeyen şekilde anlatan ayetlerdir."³⁶ Açıkça anlaşılacağı üzere bu, kelimelerin sözlük manaları üzerinden yapılmış dar bir tarifdir ve kastedilen ıstılah/terim manaya uzak durmaktadır.

Taberî, zikrettiği görüşler arasında Câbir b. Abdullah (ö. 78/697)'in görüşünü tercihe daha uygun bulmuş olmalıdır ki bu hususta şöyle demektedir: "Muhkem ve müteşâbih ayetler hakkında zikredilen bu görüşler arasında muhkem ve müteşâbihin teviline en yakın olan görüş Câbir b. Abdullah'tan nakledilen görüştür. Zira Allah Peygamberi Muhammed'e inzal etmiş olduğu bütün ayetlerini ona ve ümmetine bir beyan ve bütün âlemlere bir rehber olarak indirmiştir. Kur'an'ın dahilinde insanların muhtaç olmadıkları ayetlerin bulunması veya muhtaç oldukları halde, anlamlarını bilmeye imkânları bulunmayan bir kısım ayetlerin bulunması asla caiz görülemez. Mademki durum bu şekildedir, o halde Kur'an'da bulunan bütün ayetlere Allah'ın kulları muhtaçtır... Evet, müteşâbih ayetler daha önce zikrettiğimiz gibi İsa'nın inmesini belirten, Güneşin batıdan doğmasını bildiren, kıyametin kopacağını haber veren vb. ayetlerdir. Bunların bilgisi ancak Allah katındadır. Bunların haricinde

³³ Muhsin Demirci, *Tefsir Usulü*, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, (36. Baskı), İstanbul, 2015, s.154.

³⁴ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, VI, s. 175-176.

³⁵ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, VI, s. 177.

³⁶ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, VI, s. 178.

bulunan bütün ayetler ise muhkem ayetlerdir. Muhkem ayetler ya herkesin anlayabileceği gibi açık ve seçiktirler, ya da birçok şekilde tefsir edilebilecek mahiyettedirler.”³⁷

Suyutî, muhkem ve müteşâbih kavramlarına “mükemmellik” ve “benzeşme” kavramları üzerinden hareketle açıklama getirmektedir. Ona göre, Kur’an’ın muhkem olduğunu belirten (Hûd, 11/1) ayetten murad, mükemmelliği ve herhangi bir eksikliğinin olmamasıdır. Müteşâbih olduğunu belirten (Zümer, 39/23) ayetten murad ise Kur’an’ın Hak kelamı olması, içinde şüphe bulunmaması ve i‘cazı yönüyle ayetlerinin birbirine benzemesidir.³⁸ Aslında bu taksim Tefsir Usûlü’nün, ayetlerin medlûllerinin anlaşılması hususunda konu edindiği taksim değildir.

Suyutî *el-İtkan*’ında, medlûllerinin anlaşılması açısından muhkem ve müteşâbih kavramlarını aşağıda bir kısmını kendisinden aktardığımız gibi karşılaştırmalı bir şekilde vermekte ancak aralarında sarıh bir tercih yapmamaktadır:

Muhkem; ister tefsir ister tevil aracılığıyla olsun, ayetteki mananın kolayca anlaşılmasıdır. Müteşâbih ise kıyametin meydana gelmesi, Ye’cuc-Me’cuc, sure başlarında bulunan mukatta’a harfleri gibi konularda bilginin Allah’a ait olmasıdır. Yine muhkem, ancak bir vecihle tefsir edilebilen ayetlerdir. Müteşâbih ise çeşitli vecihlere tevili muhtemel olan ayetlerdir. Muhkem; lafzı tekrar edilmeyen ayetlerdir. Müteşâbih ise; lafzı tekrar edilen ayetlerdir. Muhkem; farzları, va’d ve va’id’i, müteşâbih ise; kıssa ve darb-ı meselleri ihtiva eden ayetlerdir.³⁹

İbn Ebî Hâtim (ö. 327/939), Ali b. Ebî Talha (ö. 143/760) tarihiyle İbn Abbas’ın şöyle dediğini rivayet eder: “Muhkem ayetler nasihi, helali, haramı belirten ayetlerdir. Müteşâbihler ise ayetlerin mensuhu, takdimi tehiri, darb-ı meseller ve yeminler gibi iman edilip amel gerektirmeyen ayetlerdir.”⁴⁰

Elmalılı (ö.1942)’ya göre müteşâbihatı manasız, tam bir kapalılık zannetmek, büyük bir yanlışlık meydana getirir. Ona göre müteşâbihler manasız ve boş sözler değil, manalarının çokluğundan dolayı belirli bir maksat tayini mümkün görünmeyen ve daha doğrusu, ifade ettiği kapsamlı hakikatleri insan zihninin yüklenemeyeceğinden dolayı kapalı görünen bir anlatıştır...⁴¹

Sonuç olarak muhkem; anlamında herhangi bir kapalılık bulunmayan, ilk etapta anlaşılabilir, anlaşılması için harici bir karineye ihtiyaç duymayan ayetlerdir. Müteşâbih ise medlûlünün çokluğundan dolayı anlamında müphemlik bulunan, anlaşılabilirliği için üzerinde zihni bir çaba sarfetmeyi gerektiren, zihne çeşitli bağlantılar kurduran ayetlerdir.

³⁷ Taberî, *Câmi’u l-Beyân*, VI, s. 180-181.

³⁸ Suyutî, *İtkân*, s. 425.

³⁹ Suyutî, *İtkân*, s. 425-426.

⁴⁰ Suyutî, *İtkân*, s. 425.

⁴¹ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, Eser Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul, 1979, I, s. 159.

1.6.2. Hurûf-u Mukatta‘a ve Müteşâbihat İlişkisi

Hurûf-u mukatta‘anın “muhkem” mi “müteşâbih” mi olduğu hususunda farklı görüşler mevcuttur. Söz konusu harflerin bazı sırlar ihtiva ettiğini dolayısıyla anlamlarının bilinemeyeceğini ileri sürenler bu harfleri müteşâbihattan saymışlar. Özellikle Selef uleması bu harfleri müteşâbihattan sayarak tevil etmekten kaçınmış ve tevilini yalnızca Allah’ın bildiği harfler olarak değerlendirmişlerdir.⁴² Aslında bu harflere anlam vermektan kaçınanlar müteşâbihlik vasfından yola çıkmışlardır. Onlara göre müteşâbihatın tevilini yalnızca Allah bilir, bu hususta tevil yapmamak lazımdır.

Diğer taraftan bazıları bu harflerin anlamının kapalı olmadığını, indiği dönemde Araplar tarafından anlaşıldığını ileri sürmüş, bundan hareketle söz konusu harflerin muhkem olduğunu, anlamlarında herhangi bir kapalılığın olmadığını savunmuşlardır. Bunlar da bu harfleri tevil etmeye çalışmışlar ve her biri kendi meslek ve meşrebine göre söz konusu harflere farklı anlamlar yüklemişler.

Hurûf-u mukatta‘anın müteşâbih mi yoksa muhkem olarak mı anlaşılması gerektiğiyle ilgili çağdaş bazı araştırmacılar genel kanaatin aksine, bu harfleri muhkem kategorisinde değerlendirmektedirler. Bunlara göre hurûf-u mukatta‘a nüzul döneminde anlaşılmakta ve yadırganmamaktadır. Bu sebeple bu harfler, nüzul ortamında Arap kültür ve edebiyatı çerçevesinde belirli bir anlama sahipti ve anlaşılmaktaydı. Bundan dolayı hurûf-u mukatta‘anın muhkem alana ait, iletişimde kullanılan edebi unsurlar olarak değerlendirilmesi gerekir. Bu düşüncede olanlar, hurûf-u mukatta‘anın muhkem olduğu düşüncesini kültürel bir olgu içerisinde anlamlandırmışlardır. Buna göre bu harflerin, kültürel konteks dikkate alındığında, muhkem alana ait bir unsur olarak görülmesi daha isabetli olur. Bu harflerin dikkati celbetmek üzere, arkasından gelen önemli bir şeyi işaret eden bir iletişim unsuru olarak ele alınması şeklindeki yorum, kültürel konteks dâhilinde, onlara göre daha isabetli gözükmemektedir. Yine bunlara göre hurûf-u mukatta‘anın kesin olarak hangi anlama geldiği tespit edilmese dahi, kesin olan bir şey var ki o da bu harflerin nüzul döneminde muhkem alana ait belli bir anlamının olduğudur.⁴³

Hurûf-u mukatta‘anın muhkem olmak bir yana, müteşâbihattan dahi olmadığını belirtenlerin öne sürdüğü delillerden biri de hurûf-u mukatta‘anın -adından da anlaşılacağı gibi- “kesik, kesik” okunan harfler olmasıdır. Onlara göre bu harflerin simge olmanın ötesinde ne mana ne de hakikat itibariyle, ayırt edilemez derecede birbirine benzeyen iki gerçekten ya da manadan bahsetmemektedir. Bunların zatında hiçbir mana bulunmamaktadır. Dolayısıyla bunların müteşâbih kavramının kapsamına girdirilmeleri bile dil açısından mümkün gözükmemektedir...⁴⁴

⁴²Muhsin Demirci, *Kur’an’ın Müteşâbihleri Üzerine*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 70-71.

⁴³Ömer Faruk Yavuz, *Kur’an’da Sembolik Dil*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2006, s. 378.

⁴⁴M. Zeki Duman, “Müteşâbihatın Tevili”, *Bilimname IX*, 2005/3, s. 43.

Mevzubahis harfler ekseriyet nezdinde müteşâbih olarak kabul görüyorsa da bu harflerin muhkemlik ve müteşâbihlik vasfı ihtilafıdır. Bu harflerin neye delalet ettiğiyle ilgili kesin ve net bir rivayetin olmayışı, ayrıca hakkında serdedilen görüşleri doğrulayıcı bir ölçütün olmaması, bu harflerin müteşâbihattan olduğunu savunanların görüşlerini güçlü kılmaktadır. Diğer taraftan bu harflerin muhkem olduğunu söylemek için manalarının anlaşılır olması ya da neye delalet ettiklerinin net bir şekilde anlaşılması gerekir. Hâlbuki muhkem olarak değerlendirenler bile, söz konusu harflerin neye delalet ettikleri hususunda ittifak etmiş değillerdir. Yaptıkları tevillerin farklı olması bir tarafa, bu tevillerin doğrulayıcı ölçütlerinin olmaması bu harflerin muhkem olduğunu savunanların görüşlerini zayıf kılmaktadır.

1.7. Manasının Anlaşılp Anlaşılmaması

Hurûf-u mukatta'anın manasının ve medlûlünün anlaşılıp anlaşılmaması İslam uleması arasında ihtilaf konusudur. Müteşâbihattan sayanlar anlamları konusunda kafa yormazken Kur'an'da anlaşılmayan kelime ve ayetlerin bulunması caiz değildir diyenler bu harfleri tevil etmeye çalışmışlardır.

Selef'e göre mukatta'a harfleri Kur'an'ın sırlarındandır ve manaları gizlenmiştir. Nitekim Hz. Ebû Bekir'in: "Her kitabın bir sırrı vardır. Allah'ın Kur'an'daki sırrı da sure evveleridir."⁴⁵ ve Hz. Ali'nin: "Her kitabın bir safvesi (özü) vardır. Bu Kitab'ın (Kur'an'ın) safvesi de hurûf-u mukata'adır."⁴⁶ şeklindeki ifadeleri mezkur harflerin insanlar için birer sır olduğunu ve manalarının Allah'a havale edilmesi gerektiğini göstermektedir.⁴⁷ Aynı şekilde Şa'bi (ö. 104/722) de bu harflerin müteşâbihattan olduğu, zahirine inanılıp bilgisinin Allah'a havale edilmesi gerektiği kanaatindedir.⁴⁸

Mukatta'a harflerini müteşâbihattan sayan ve manasının anlaşılamayacağını ileri sürenler ile bu harflerin manasının anlaşılır olduğunu, anlamlarında herhangi bir kapalılığın söz konusu olmadığını iddia eden kelamcıların delillerinden bir kısmını aşağıda sunduk. Farklı iki görüşe sahip olan grupların her biri, ayetlerden ve hadislerden delil getirerek kendi görüşlerinin doğruluğuna dayanak oluşturmaya ve akli deliller getirerek de bu görüşlerini mantıksal bir zemine oturtmaya çalışmışlardır. Şimdi sırayla bu iki muhalif görüşe sahip olanların delillerini ele alalım:

1.7.1. Kelamcıların Görüşleri

Kelamcılar, hurûf-u mukatta'anın müteşâbihattan olduğu görüşünü kabul etmemişler ve Allah'ın Kitabı'nda insanlar için anlaşılmayan bir şeyin bulunmasının caiz olmadığını ileri sürerek, bu görüşlerine ayet, hadis ve akli deliller getirmişlerdir.

⁴⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, II, s. 3; Zerkeşî, *el-Burhân*, I, s. 173; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, s. 158-159; Demirci, *Kur'an'ın Müteşâbihleri*, s.70.

⁴⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, II, s. 3; Zerkeşî, *el-Burhân*, I, s. 173; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, s. 158-159; Demirci, *Kur'an'ın Müteşâbihleri*, s.70.

⁴⁷ Demirci, *Kur'an'ın Müteşâbihleri*, aynı yer.

⁴⁸ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, s. 173.

a) Ayetlerden Delilleri

Birincisi; (أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا) “Kur’an’ı düşünmüyorlar mı, yoksa kalplerinde kilitler mi var?”⁴⁹ ayetidir. Mutekellimuna göre Cenab-ı Hak bu ayette insanlara, Kur’an hakkında düşünmelerini emretmiştir, şayet Kur’an’ın manası anlaşılmayacak olsaydı, onlara Kur’an üzerinde düşünmelerini nasıl emrederdi?⁵⁰

İkincisi; (أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانِ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا) “Onlar Kur’an’ı düşünmüyorlar mı? Eğer Kur’an Allah’tan başkasından olsaydı onda birçok tutarsızlık bulunurdu?”⁵¹ ayetidir. Onlara göre Kur’an’ın manası insanlar tarafından anlaşılmayacak olsaydı, Kur’an’da bir tutarsızlığın olmadığını açıklamak için Allah onlara Kur’an üzerinde düşünmeyi nasıl emrederdi?⁵²

Üçüncüsü; (عَلَى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنذِرِينَ * بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ) “Uyarıcılardan olasin diye, senin kalbine (Kur’an’ı) apaçık bir Arapçayla indirmiştir.”⁵³ Yine onlara göre şayet Kur’an anlaşılmayacak olsaydı, Hz. Peygamber’in onunla insanları uarması batıl olurdu. Yine bu ayatte geçen (بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ) “apaçık bir Arapça ile” ifadesi, Kur’an’ın Arap diliyle nazil olduğuna bir delildir. Durum böyle olunca onun anlaşılır olması gerekir.⁵⁴

Dördüncüsü; (... هُدًى لِلنَّاسِ ...) “...İnsanlar için bir hidayet olmak üzere...”⁵⁵ ve (هُدًى) (لِلْمُتَّقِينَ) “...Muttakilere bir hidayet olmak üzere”⁵⁶ denilmektedir. Hâlbuki bilinmeyen şey hidayet kaynağı olamaz.⁵⁷

Kelamcıların delil olarak getirdiği diğer bazı ayetler ise şunlardır: (حِكْمَةٌ بَالِغَةٌ فَمَا تُغْنِ) (يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَشِفَاءٌ لِمَا فِي الصُّدُورِ وَهُدًى) (النُّذُرُ) “(Yerine) ulaşmış hikmet”⁵⁸, (وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ) “Ey insanlar! Rabbinizden size bir öğüt, kalplerdeki hastalıklara bir şifa, mü’minler için bir hidayet rehberi ve rahmet olmak üzere...”⁵⁹ Onlara göre bütün bu sıfatlar anlaşılmanın bir şey hakkında olamaz.⁶⁰

b) Hadislerden Delilleri

⁴⁹ Muhammed, 47/24.

⁵⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, II, s. 4.

⁵¹ Nisâ, 4/82.

⁵² Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, II, s. 4.

⁵³ Şuarâ, 26/192-193.

⁵⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, II, s. 4.

⁵⁵ Bakara, 2/185.

⁵⁶ Bakara, 2/2.

⁵⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, II, s. 4.

⁵⁸ Kamer, 54/5.

⁵⁹ Yûnus, 10/57.

⁶⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, II, s. 4.

Kelamcılar, Kur'an'da anlaşılacak bir şeyin olmadığına dair görüşlerine aşağıdaki hadisleri delil olarak getirmişlerdir.⁶¹

“Size öyle iki şey bıraktım ki, şayet onlara sımsıkı sarılırsanız kesinlikle sapıtmazsınız. Bunlar Allah'ın kitabı ve benim sünnetimdir.”⁶²

“Allah'ın kitabına sımsıkı sarılın. Çünkü onda sizden öncekilerin haberleri, sizden sonrakilerin haberi ve aranızdaki (meselelerin) hükmü vardır. O, kesin hüküm olup şaka değildir. Onu terkedene her zalimin, Allah belini kırar. Kim hidayeti ondan başka yerde ararsa, Allah o kimseyi şaşırır. O, Allah'ın sağlam ipidir, hikmetli öğüttür. O, sırat-ı müstakimdir. Nefisler, onunla sapmaktan korunur. Âlimler ona doymaz. Çok fazla tekrarlanmasına rağmen o eskimez. Onun harikulade manaları tükenmez. Onu söyleyen doğru söylemiş olur. Onunla hükmeden adil olur. Kim davasını onunla kuvvetlendirirse hasmına galip gelir. Ona çağıran dosdoğru bir yola iletilmiş olur.”⁶³ Kelamcılara göre bütün bunlar anlaşılabilir bir kitap içindir. Anlaşılmayan bir kitaba sımsıkı sarılmanın bir anlamı olmaz. Bundan dolayı denilebilir ki Kur'an'da anlaşılacak bir şey yoktur.

c) Akli Delilleri

Kelamcılara göre şayet Kur'an'da anlaşılacak bir ayet gelmiş olsaydı bu, Arab'a Zenci lisanı ile konuşmak gibi olurdu. Bu caiz olmayacağına göre, Kur'an'ın anlaşılabilmesi de caiz değildir. Yine onlara göre sözden maksat, bir şeyi anlatmaktır. Eğer Kur'an anlaşılabilir olsaydı, onunla hitap etmek abes ve akılsızlık olurdu. Hakîm olan Cenab-ı Allah'a bu yakışmaz. Onlara göre Kur'an'da tahaddi (benzerini getirme hususunda meydan okuma) vardır. Kur'an anlaşılır olmasaydı, onunla meydan okuma caiz olmazdı.⁶⁴

Sonuç olarak kelamcılar, yukarıda aktardığımız ayet ve hadislerden hareketle Kur'an'da anlaşılacak kelime, kavram ve ayetlerin varlığını reddetmişler ve Kur'an'da anlaşılacak bir şey olmadığını söylemişler. Onlara göre şayet Kur'an'da anlaşılacak bir şey olsaydı bu durum Kur'an'ın hitabına ve amacına ters düştüğü gibi akla da uygun değildir.

1.7.2. Manasının Anlaşılacağını Söyleyenlerin Delilleri

Mukatta'a harflerinin manasının anlaşılacağını iddia eden kelamcılar aksine bazıları ise bunların anlamlarının anlaşılacağını kanaatindedirler. Bunlar da kelamcılar gibi kendi görüşlerini desteklemek adına çeşitli ayet ve hadisleri iddialarına delil olarak getirmişlerdir. Ayrıca ayet ve hadislerin yanında görüşlerini mantıksal zemine oturtmak adına çeşitli akli deliller getirmişlerdir.

⁶¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, II, s. 4-5.

⁶² Malik b. Enes, *el-Muvatta*, (1. Baskı), Kahire, Dâru't-Te'sîl, 2016, hadis nu: 1364, II, s. 339.

⁶³ Tirmizî, *el-Câmi'u'l-Kebîr*, “Fedâilu'l-Kur'an, 14”, Hadis nu: 2906, V, s. 29.

⁶⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, II, s. 5.

a) Ayetlerden Delilleri

Kelamcıların muhalifleri, müteşâbih ayetlerin Kur'an'dan olduğunu belirterek (وَمَا يَعْلَمُ)
﴿تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ﴾ “onun (müteşâbihin) gerçek manasını, Allah'tan başka kimse bilemez.”⁶⁵ ayetini
delil olarak getirmişler. Buna göre Kur'an'da muhkem ayetlerin yanında müteşâbih ayetler de
bulunmaktadır. Yine mukatta'a harflerini müteşâbihattan sayanlara göre müteşâbih ayetlerin
tevilini bilmek, bilinmesi gerekli olan şeylerden olsaydı, manasını anlama hususundaki arzu
kınanmazdı. Hâlbuki Cenab-ı Hak: ﴿فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ﴾
“İşte kalplerinde eğrilik bulunanlar sırf fitne aramak (onu, bunu saptırmak) ve (kendi
arzularına göre) onun teviline yeltenmek için Kur'an'ın müteşâbih olanının peşine düşer.”⁶⁶
buyurarak, müteşâbihin tevilini araştırmayı zemmetmiştir.⁶⁷

b) Hadislerden Delilleri

Hiz. Peygamber (sas)'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: “İlimde hazineler gibi
gizlenmiş sırlar vardır ki onu ancak Allah'ı bilenler bilir. Şayet Allah'ı bilenler, onları
söyleyecek olsalar, gaflette olanlar, bu sözleri kabul etmezler.”⁶⁸ Buna göre ilimde bazı sırlar
vardır. Bu harfler de o sırlardandır. Bunlar manası anlaşılmayan sırlar olarak kabul
edilmelidir.⁶⁹

Bir de surelerin başındaki hurûf-u mukatta'anın manalarının bilinmeyeceği hususu,
büyük sahâbîlerden rivayet edilmiştir. Bu sebeple bunun gerçek olması gerekir. Çünkü Hiz.
Peygamber (s.a.s.) “Ashabım yıldızlar gibidir. Onlardan hangisine uyarırsanız, doğru yolu
bulursunuz.”⁷⁰ buyurmuştur. Dolayısıyla onlara göre bu hususta sahabeye uymak gerekir.⁷¹

c) Akli Delilleri

Kelamcıların muhaliflerine göre, kendisiyle sorumlu tutulduğumuz fiillerimiz iki
kısmıdır. Bunlardan biri genel manada aklımızla hikmetini anladığımız fiillerdir. Mesela,
namaz, zekat ve oruç gibi. Çünkü namaz, yaratana sırf bir tevazu ve yalvarıp yakarmadır.
Zekat, fakirin ihtiyacını gidermeye çalışmaktır. Oruç ise şehveti kırma hususunda bir sa'y-ü
gayrettir. Diğer hikmetini anlayamadığımız fiillerdir. Mesela hacda yapılan bazı işler gibi.
Çünkü biz aklımızla şeytan taşlamanın, Safa ile Merve tepeleri arasında sa'y etmenin, remle
yapmanın (sa'yin bir yerinde koşar gibi yürümenin), ıztıba yapmanın, yani ihramlı kişinin
ihramını sağ koltuğunun altından geçirip sol omuzunun üstüne atmasının hikmetinin ne

⁶⁵ Âl-u İmrân, 3/7.

⁶⁶ Âl-u İmrân, 3/7.

⁶⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, II, s. 5.

⁶⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, II, s. 5; Celâlu'd-Din es-Suyutî, *Cem'u'l-Cevâmi' (Câmi'u'l-Ehâdis)*, Dârü's-Se'âdeti
li't-Tebâ'ati, Kahire, 2005, II, s. 653.

⁶⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, II, s. 5.

⁷⁰ İsmail b. Muhammed el-Acluni, *Keşfu'l-Hafa ve Muzilu'l-İlbas*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988, I,
s.132.

⁷¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, II, s. 5.

olduğunu anlayamayız.⁷² Dolayısıyla mukatta‘a harfleri de sa‘y, remle, ıztıba gibi hikmetini anlamadığımız harflerdir.

Neticede mukatta‘a harflerinin ne manaya geldiğinin bilinip bilinemeyeceği ile ilgili âlimler arasında ihtilaf vakidir. Kelamcılar Kur‘an‘da anlaşılmayacak bir şeyin olmasını caiz görmeyip bu harfleri tevil etmeye çalışırken, diğer taraftan Allah‘ın kitabında anlamı insanlar tarafından bilinmeyen bir şeyin olmasını caiz gören bazı İslam âlimleri (özellikle Selefiler) bunları tevil etmekten kaçınmışlardır. Şunu da belirtmek gerekir ki bu harfleri tevil edip bunların anlamı olduğunu iddia edenler herhangi bir anlam üzerinde ittifak etmiş de değildirler.

SONUÇ

Mukata‘a harflerinin delaletiyle ilgili temel problemimiz bu harfler hususunda herhangi bir açıklamanın Kur‘an ve Sünnet‘te yer almamasından kaynaklanmaktadır. Nitekim bu harfler üzerinde birçok görüş ve düşüncenin ortaya çıkmasının nedeni de budur. Öte yandan bu görüş ve düşüncelerin Kur‘an ve Sünnet‘ten referanslarının olmaması bunları yorumdan öteye geçirmemektedir. Biz bu harflerin Kur‘an‘ın i‘cazından olduğunu, bu harfler üzerinde düşünmek, Kur‘an‘nın bütünlüğünü dikkate almak ve bu bütünlük sınırları dâhilinde hareket etmenin, konuyu karmaşık hale getiren birçok temelsiz görüşün ortaya çıkmasının önüne geçeceğini, aksi takdirde konunun anlaşılmasının daha da zorlaşacağını ve Kur‘an‘ın ruhundan uzak tevillerin çoğalacağını söylemekle iktifa ediyoruz.

Hurûf-u mukatta‘a geniş bir konu olduğundan bu konuyu iki makale şeklinde ele almayı uygun gördük. Onun için ikinci makaleyi bu harflerle ilgili müfessirler ve diğer bazı âlimler nezdinde yapılan tevillere ve bu tevillerin değerlendirilmesine ayırdık. Ayrıca bu makaleyi daha çok mukatta‘a harfleriyle ilgili genel bilgileri toplamaya ayırdığımızdan konu ile ilgili kanaatimizi ikinci makale kapsamında vermeyi daha uygun gördük.

KAYNAKÇA

Aclunî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu‘l-Hafa ve Muzilu‘l-İlbas*, Daru‘l-Kutubi‘l-İlmiyye, Beyrut, 1988.

Akgün Muhittin, “Mukattaa Harfleri ve Kur‘ân İ‘câzındaki Yeri”, SÜİFD, S. 14, s. 49-65, 2006.

Akpınar, Ali, “Kur‘an‘da Hece Harfleri (Hurûf-u Mukatta‘a) ve Kuşeyri‘nin Hece Harfleri Yorumu”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara, 2003.

Albayrak, Halis, *Tefsir Usulü*, Şule Yayınları, İstanbul, 2009.

Apa, Enver, “Müşâbih Ayetler Kavramı Hakkında Tarihi ve Semantik Bir İnceleme”, *AÜİFD*, XLIII, sayı 2, 2002.

Ateş, Süleyman, *Yüce Kur‘an‘ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1988.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, Ankara, Diyanet İşleri Reisliği Yayınları, 1960.

⁷² Râzî, *Mefâtihu‘l-Ğayb*, II, s. 5-6.

- Cerrahoğlu, İsmail, “Bazı Surelerin Başlangıç Harfleri”, *D.İ.B. Dergisi*, X, sayı 104-105, (Mayıs-Haziran), 1971.
- Tefsir Usulu*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (23. Baskı), Ankara, 2012.
- Cevherî, Ebu Nasr İsmâil b. Hammad, es-Sihah (Tâcu'l-Luğati ve Sihâhu'l-Arabiyye), (Thk. Muhammed Muhammed Tâmir), Dâru'l-Hadis, Kahire, 2009.
- Cundioğlu, Düccane, *Kur'an'ı Anlamanın Anlamı*, (6. Baskı), Kapı Yayınları, İstanbul, 2011.
- Demirci, Muhsin, *Tefsir Usulu*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, (36. Baskı), İstanbul, 2015.
- *Kur'an'ın Müteşâbihleri Üzerine*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1996,
- Duman, M. Zeki – Altundağ, Mustafa, “Hurûf-u Mukatta'a”, *DİA*, XVIII, İstanbul, 1998.
- “Müteşâbihatın Tevili”, *Bilimname IX*, sayı, 3, 2005.
- Ebu Zeyd Nasr Hamid, *İlahi Hitabın Tabiatı*, (çev: Mehmet Emin Maşalı), Kitabiyat, Ankara, 2001.
- Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, İşaret Yayınları, İstanbul, 2002.
- Fahrüddin er-Râzî, Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu'l-Ğayb*, (1. Baskı), Daru'l-Fiker, Beyrut, 1981.
- Feyruzâbâdiy, Mecdu'd-Din Muhammed b. Yakub, *Kâmûsu'l-Muhît*, (thk: Muhammed Nâim el-Ereksûsî işrafında Mektebu Tahkiki't-Turasi), Müessesetu'r-Risale, (8. Baskı), Beyrut, 2005.
- Işıcık, Yusuf, “Kur'an'da Temel İki Kavram: Tevil ve Müteşâbih”, *SÜİFD.*, Bahar, sayı 13, Konya, 2002.
- İbn Arabî, Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Arabî et-Tâî el-Hâtimî, *Harflerin İlmi*, (çev; Mahmut Kanık), Asa Kitabevi, Bursa, 2000.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-A'zîm*, (Thk. Mustafa Seyyid Muhammed vd.), (1. Baskı), Müessesetu Kurtuba, Kahire, 2000.
- İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu'l-Arab*, VIII, Daru Sâdir, Beyrût, (thsz).
- İdâretu'l-Âmmetu li'l-Mu'cemâti ve İhyâi't-Turâs, *el-Mu'cemu'l-Vesît*, Mektebetu'ş-Şurûki'd-Devliyye, (4. Baskı), Kahire, 2004.
- İsfehânî, Ebu'l-Kâsim el-Huseyn b. Muhammed er-Râğîb, *e'l-Mufredât fi Ğaribi'l-Kur'an*, Nşr: Mektebetu Nezâr Mustafa el-Bâz, (tsz.).
- Kansızoğlu, Yakup, *Şifreci Yanılgı*, (Hurûfîlik Tasavvuru/Harf Gizemciliği ve Kur'an Yorumuna Olan Etkileri), Rağbet yayınları, İstanbul, 2004.
- Kuntman, Orhan, *Kur'an-ı Kerim'in Özet Açıklaması ve Hurûf-i Mukatta'a ile Bazı Ayetlerin Bilimsel Yorumu*, Kariyer Matbaası, Ankara, 1997.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'an*, (thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî), Beyrût, 2006.
- Malik b. Enes, *el-Muvatta*, (1. Baskı), Kahire, Dâru't-Te'sîl, 2016.
- Öztürk, Mustafa, *Kur'an ve Aşırı Yorum*, Ankara okulu Yayınları, Ankara, 2014.
- Suyûtî, Calaluddin, *el-İtkân fi U'lûmi'l-Kur'an*, (Thk. Şuayb el-Arnâvutî), Müessesetu'r-Risale, (1. Baskı), Beyrût, 2008.
- Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir, *Câmi'u'l-Beyân a'n Te'vili'l-Kur'an*, (Thk. Mahmud Muhammed Şakir), (2. Baskı), Mektebetu İbn Teymiyye, Kahire, (tsz.).

- Tekin, Ahmet, *Kur'an İle İlgili Genel Bilgiler, Kelime ve Konu İndeksi*, Kelam Yayınları, İstanbul, 2006.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *el-Câmi'u'l-Kebîr (Sunene't-Tirmizî)*, (Thk. Beşar Me'rûf), Daru'l-Ğarbi'l-İslâmî, (1. Baskı), Beyrut, 1996.
- Yavuz, Ömer Faruk, *Kur'an'da Sembolik Dil*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2006.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul, 1979.
- Zerkeşî, Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhân fî U'lumi'l-Kur'an*, Mektebetu Dâru't-Turâs, Kahire, (tsz.).
- Zemaşeri, Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer, *e'l-Keşşâf an Hakâiki Ğevâmizi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl*, (Thk. Adil Ahmed Abdulmevcud-Ali Muhammed Muavvid), (1. Baskı), Mektebet'l-Abîkân, Riyad, 1998.